

Уложенко В. М.,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри адміністративного та фінансового права

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДОБУТТЯ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті проаналізовано соціально-демографічний профіль контингенту засуджених до позбавлення волі в Україні та обґрунтовано значення здобуття такими особами вищої освіти в сучасних умовах. Охарактеризовано вітчизняне кримінально-виконавче законодавство та законодавство про освіту, а також міжнародні документи в частині регулювання здобуття засудженими до позбавлення волі вищої освіти. Наголошено на труднощах здобуття засудженими до позбавлення волі вищої освіти через фокусування законодавства України на наданні таким особам можливості отримання повної загальної середньої та (або) професійної (професійно-технічної) освіти як необхідної умови для ресоціалізації.

Розкрито організаційно-правові засади реалізації засудженими до позбавлення волі права на вищу освіту. Зокрема, з'ясовано основи організації зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання для засуджених до позбавлення волі. Проаналізовано наявний досвід здобуття засудженими до позбавлення волі вищої освіти на заочній та дистанційній формах навчання. Обґрунтовано переваги та перспективність дистанційної форми навчання як одного з різновидів інституційної освіти для здобуття вищої освіти засудженими до позбавлення волі. Узагальнено проблеми, які виникають під час застосування інформаційно-комунікаційних технологій в установах виконання покарань й призводять до гальмування розвитку дистанційної форми навчання. Зазначено, що їх вирішення слід розпочинати з удосконалення законодавства. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства в частині забезпечення реалізації засудженими до позбавлення волі права на здобуття вищої освіти з урахуванням вітчизняної практики їх навчання в закладах вищої освіти, наявних наукових розробок та норм міжнародних документів, до яких приєдналася Україна.

Ключові слова: засуджені до позбавлення волі, установи виконання покарань, вища освіта, заклади вищої освіти, дистанційне навчання.

Ulozhenko V. M. Legal basis of convictions obtained by convicted persons to deprivation of the freedom of higher education in Ukraine

Abstract. The article analyzes the social profile of persons sentenced to imprisonment in Ukraine and substantiates the importance of such persons in obtaining higher education in modern conditions. Domestic criminal and executive legislation and legislation on education are described, as well as international documents in terms of regulating the acquisition of higher education by convicts. Emphasis was placed on the difficulties obtained by convicts in higher education due to the focus of Ukrainian legislation on providing such persons with the opportunity to receive a full general secondary and vocational education as a necessary condition for resocialization.

The organizational and legal principles of realization of the right to higher education by convicts are revealed. In particular, the basics of the organization of external independent evaluation of learning outcomes for convicts are clarified. The existing experience of convicts sentenced to imprisonment in higher and distance learning is analyzed. The advantages and prospects of distance learning as one of the types of institutional education for higher education by convicts are substantiated. The problems that arise during the use of information and communication technologies in penitentiary institutions and lead to the inhibition of the development of distance learning are generalized. It is noted that their solution should begin with the improvement of legislation. Proposals for amendments to the domestic penitentiary legislation in terms of ensuring the implementation of prisoners' right to higher education, taking into account domestic practice of their education in higher education institutions, existing research and international documents to which Ukraine has acceded.

Key words: sentenced to imprisonment, penitentiary institutions, higher education, higher education institutions, distance learning.

Постановка проблеми. Згідно з Конституцією України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (ст. 21), «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду» (ч. 3 ст. 63), «кожен має право на освіту» (ч. 1 ст. 53). Водночас, як зазначається в преамбулі до Закону України «Про освіту» 2017 р. [1], «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту ...», що дозволяє розглядати освіту загалом й окремі її складники, зокрема, вищу освіту, як чинник, здатний позитивно впливати на осіб, які перебувають в установах виконання покарань (далі – УВП), та сприяти зменшенню випадків рецидивної злочинності. Питання реалізації засудженими до позбавлення волі права на освіту, у тому числі й на вищу освіту, наразі вивчають вчені-юристи – Градецький А. В. [2], Прасов О. О. [3, 4], Сметаніна Н. В. [5], Хомишин І. Ю. [6], Чечин М. Ю. [7] та інші. Проте, з нашого погляду, варто загострити увагу на проблемних аспектах здобуття засудженими до позбавлення волі вищої освіти, що пояснюється фокусуванням законодавства України на наданні таким особам можливості отримання повної загальної середньої та (або) професійної (професійно-технічної) освіти як необхідної умови для ресоціалізації.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства в частині забезпечення реалізації засудженими до позбавлення волі права на здобуття вищої освіти з урахуванням вітчизняної практики навчання осіб, які перебувають УВП, в закладах вищої освіти (далі – ЗВО), висловлених науковою спільнотою міркувань та норм міжнародних документів, до яких приєдналася Україна.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння значення для засуджених до позбавлення волі здобуття вищої освіти проаналізуємо кримінально-виконавчу характеристику засуджених. Так, на основі даних, оприлюднених на офіційному сайті Офісу Ради Європи в Україні, нами з'ясовані її основні елементи станом на 01.01.2020 р., а саме: 1) за місцем знаходження з 52 863 осіб 18 987 (або 35,9 %) перебувало

в слідчих ізоляторах, 33 788 (або 63,9 %) – у кримінально-виконавчих установах, 88 (або 0,2 %) – у виховних колоніях; 2) за гендерним розподілом з-поміж 52 863 осіб 50 253 (або 95,1 %) – це чоловіки, 2 610 (4,9 %) – жінки; 3) за віком серед засуджених 242 особи мали вік до 20 років, 9 649 – 20-30 років, 13 311 – 30-40 років, 9 313 – 40-50 років, 1 520 – 55-60 років, 810 – понад 60 років [8].

Водночас, за даними ДКВС України, криміногенний склад засуджених станом на 01.07.2021 р. є таким: 4 599 осіб засуджено на строк до 10 років, 5 839 осіб – за умисне вбивство, 2 744 особи – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження, 5 937 осіб – за розбій та грабіж, 11 012 осіб – за крадіжку, 563 особи – за зґвалтування, 9 осіб – за злочини проти основ національної безпеки [9]. Однак інформації щодо кількості осіб, які мають вищу освіту, серед засуджених до позбавлення волі офіційний сайт ДКВС України не надає. Тому для встановлення їх питомої ваги скористаємося методом екстраполяції й застосуємо результати, отримані на основі звітності Державної судової адміністрації України за 2020 р. щодо складу засуджених загалом [10], до контингенту засуджених до позбавлення волі. Отримані наближені дані вказують на те, що кількість осіб з вищою освітою серед засуджених до позбавлення волі є мінімальною – до 2 % мають базову вищу освіту, а повну – до 6 %, що дозволяє стверджувати про потенційну важливість реалізації права на освіту в частині здобуття вищої освіти для переважної більшості засуджених до позбавлення волі. Зазначене відповідає гуманістичній системі виконання кримінальних покарань, створення якої, на думку фахівців Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст України), зокрема, має сприяти збільшенню відсотку засуджених, які навчаються в системі загальної, професійної та вищої освіти [11, с. 36].

Отже, питання здобуття вищої освіти під час перебування в УВП є актуальним та таким, що потребує доопрацювання чинного законодавства. Так, згідно з ч. 3 ст. 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність ... вищої освіти» в державних та комунальних закладах освіти (в частині безоплатності вищої освіти слід враховувати

Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004, згідно з яким така освіта здобувається на конкурсних засадах в межах державного замовлення). Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про освіту» 2017 р. [1] «держава забезпечує безоплатність ... вищої освіти відповідно до стандартів освіти». Проте порядок здобуття освіти засудженими встановлюється Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України) [12], Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затвердженими наказом Міністерства України від 28.08.2018 р. № 2823/5, та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Водночас КВК України містить низку статей – ст. ст. 107, 125, 126, які мають бланкетні норми, що відсилають в частині з'ясування особливостей здобуття засудженими освіти до відповідного законодавства.

Аналіз організаційно-правових засад реалізації засудженими до позбавлення волі права на освіту вказує на специфічність навчання в УВП, що обумовлено перебуванням таких осіб в ізоляції від суспільства [3, с. 22]. Зважаючи на це, вважаємо слушною думку М. Ю. Чечина, що освіта засуджених у період відбування покарання – це відмінний від освіти на свободі та досить специфічний процес [7, с. 173]. Беручи до уваги окремі міжнародні документи – Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила від 12.02.1987 р., Рекомендацію № R (89) 12 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи «Про освіту в тюрмах» від 13.10.1989 р., які закликають пенітенціарні установи намагатися надавати засудженим, які в них перебувають, доступ до освітніх програм, що є максимально всебічними, відповідають їх індивідуальним потребам та прагненням, а також у межах можливого інтегрувати освіту засуджених до національних систем освіти, що сприятиме продовженню їх навчання після звільнення, та залучати до її здобуття зовнішні заклади освіти, вважаємо за необхідне внести зміни до КВК України щодо регулювання порядку реалізації засудженими до позбавлення волі права на вищу освіту. Підставою для цього є згадані вище ст. ст. 21, 53 та 63 Конституції України та ст. 107 КВК України, що визначає права засуджених до позбавлення волі, у тому числі й право на отримання освіти згідно із законо-

давством про освіту. Таке формулювання, на нашу думку, означає, що засуджені після отримання повної загальної середньої та (або) професійної (професійно-технічної) освіти можуть скористатися передбаченими законодавством про освіту можливостями щодо здобуття вищих рівнів освіти, зокрема, у межах вищої освіти.

Як відомо, щоб стати студентом ЗВО необхідно успішно пройти зовнішнє незалежне оцінювання (далі – ЗНО) результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої (профільної середньої) освіти, із встановленої Міністерством освіти і науки України (далі – МОН України) кількості навчальних предметів, що здійснюється за рахунок коштів державного бюджету (ч. 7 ст. 47 Закону України «Про повну загальну середню освіту» 2020 р. [13]). Ця вимога стосується й осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Згідно з ч. 1 ст. 47 Закону України «Про освіту» 2017 р. [1] ЗНО проводиться спеціально уповноваженою державною установою (організацією), яка відповідно до ч. 2 ст. 47 Закону України «Про повну загальну середню освіту» 2020 р. [13] належить до сфери управління МОН України. Наразі це Український центр оцінювання якості освіти (далі – УЦОЯО), якому підпорядковуються регіональні центри оцінювання якості освіти, розташовані у м. м. Вінниці, Дніпрі, Донецьку, Івано-Франківську, Києві, Львові, Одесі, Херсоні та Харкові, – юридичні особи, що можуть мати у своїй структурі відокремлені структурні підрозділи – екзаменаційні центри. Перелік зон обслуговування, в яких регіональні підрозділи УЦОЯО забезпечують проведення ЗНО та моніторингу якості освіти, затверджений наказом МОН України від 26.10.2015 р. № 1107.

Загальний порядок проведення ЗНО затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. № 1095, згідно з п. 24 якого після проведення основної сесії ЗНО для певної категорії осіб можуть бути організовані додаткові сесії, графік проведення яких затверджується УЦОЯО, а у разі потреби за рішенням МОН України після додаткових сесій можуть проводитися спеціально організовані сесії ЗНО. Категорії осіб, які можуть брати участь у додатковій та спеціально організованій сесіях ЗНО, визначає МОН України. Згідно з п. п. 4 п. 5 Умов участі в додатковій сесії зовнішнього

незалежного оцінювання, затверджених наказом УЦОЯО від 26.11.2015 р. № 95, документи для участі в додатковій сесії подають особи, які не можуть пройти ЗНО під час основної сесії, зокрема, у зв'язку з тим, що вказали на необхідність створення особливих (спеціальних) умов проходження ЗНО, що можуть бути забезпечені лише під час додаткової сесії.

За даними ДКВС України, у 2020 р. започатковано співпрацю з УЦОЯО щодо врегулювання питання проведення ЗНО для засуджених та осіб, взятих під варту, оскільки успішне проходження ЗНО є обов'язковою умовою для вступу засуджених до ЗВО як в період відбування покарання, так і після звільнення [14]. ЗНО для засуджених проводиться у порядку, встановленому для додаткових сесій ЗНО. У такому разі до УВП приїзять представники відповідного регіонального центру оцінювання якості освіти та спостерігачі. Так, у 2018 р. для участі у ЗНО було зареєстровано 103 засуджених, у 2019 р. – 112 [15, с. 5], а у 2020 р. – 137 [14]. Починаючи з 2017 р., МОН України запроваджено практику кількарічного використання сертифікату ЗНО у вступних кампаніях. Такий підхід значно спростив абітурієнтам, серед яких є і засуджені до позбавлення волі, вступ до ЗВО.

Як зазначає Н. В. Сметаніна, здобуття засудженими, зокрема, до довічного позбавлення волі, вищої освіти значною мірою залежить від керівництва УВП, в якій вони відбувають покарання [5, с. 186]. Науковець проаналізувала досвід Житомирської УВП № 8, де двоє засуджених до довічного позбавлення волі навчалися чотири роки на заочній формі навчання у Житомирському інституті Міжрегіональної академії управління персоналом за спеціальністю «Управління персоналом і економіка праці» за кошти фізичних осіб (родичів) й, склавши іспити, отримали диплом бакалавра [5, с. 186]. Н. В. Сметаніна наголошує, що навчання засуджених у ЗВО стало можливим завдяки періодичному їх відвідуванню викладачами з тим, щоб надати консультації та завдання для самостійного опрацювання, а згодом їх зібрати для перевірки самостійно або за допомогою адміністрації УВП. Тобто здобуття вищої освіти засудженими до довічного позбавлення волі стало результатом співробітництва адміністрації УВП з місцевим ЗВО.

Вважаємо, що така форма організації освітнього процесу є незручною для засуджених, незалежно від строку ув'язнення, УВП і ЗВО та нераціональною. Натомість набирає поширення дистанційна форма освіти, яка дозволяє здобувати освіту в ЗВО віддалено, перебуваючи географічно в різних місцях. Згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України «Про освіту» 2017 р. [1] та ч. 1 ст. 49 Закону України «Про вищу освіту» 2014 р. [16] дистанційна освіта є одним з різновидів інституційної освіти. Організація дистанційної форми здобуття освіти регулюється Положенням про дистанційне навчання, затвердженим наказом МОН України від 25.04.2013 р. № 466, згідно з яким дистанційне навчання може реалізовуватися або як окрема форма навчання, або для забезпечення навчання в різних формах (п. 2.1). Зважаючи на зручність дистанційної форми навчання у порівнянні із заочною формою для усіх трьох вищезазначених сторін таких відносин, питання її організації усе частіше привертають увагу науковців. Так, І. Ю. Хомишин вважає, що організація дистанційного навчання в УВП має бути спільним завданням МОН України та Мін'юсту України [6, с. 233-234].

Водночас доводиться констатувати, що не зважаючи на доступність здобуття вищої освіти дистанційно, в Україні скористатися такою можливістю можуть одиниці засуджених. Зокрема, станом на 2019 р. лише 26 засуджених розпочали навчання у ЗВО з близько 53 тис. осіб, які на той час перебували в УВП та слідчих ізоляторах [17], а на 01.04.2020 р. у ЗВО за заочною (дистанційною) формою навчання вищу освіту здобувала 21 особа, з яких 4 неповнолітні особи та 5 осіб засуджено до довічного позбавлення волі [15, с. 5] (об'єднання ДКВС України у наведених даних двох форм навчання не дозволяє точно встановити кількість засуджених, які навчаються дистанційно). Такий стан справ насамперед пояснюється тим, що наразі через брак фінансування УВП не мають належного матеріально-технічного забезпечення – комп'ютерної техніки, мережі Інтернет – для впровадження дистанційного навчання для засуджених, які в них утримуються.

Однак і наявний досвід застосування інформаційно-комунікаційних технологій для здобуття засудженими в УВП вищої освіти дозво-

лив виявити низку проблем, які гальмують розвиток цієї форми навчання: 1) переважно низький рівень комп'ютерної грамотності засуджених; 2) вартість реалізації такого освітнього проекту з дотриманням режимних вимог щодо створення системи обмеженого доступу до глобальної мережі Інтернет; 3) достатньо низький рівень повної загальної середньої освіти засуджених, що, з одного боку, уможливує здобуття вищої освіти переважно за плату, а з іншого, – знижує якість отриманої на її основі освіти; 4) зависока вартість освітніх послуг ЗВО за дистанційною формою навчання для засуджених у порівнянні з низьким рівнем оплати їх праці на виробництвах в УВП; 5) небажання засуджених, які мають не першу судимість, ресоціалізуватися через навчання [17]; 6) брак спілкування з викладачем через відсутність безпосереднього вербального контакту; 7) обмеженість спеціальностей та освітніх програм, за якими можна навчатися дистанційно, що обумовлено ч. 7 ст. 49 Закону України «Про вищу освіту» 2014 р. [16].

Вищенаведене вказує на утворення комплексу проблем, вирішення яких слід розпочинати в площині права з внесення змін до КВК України в частині регулювання здобуття засудженими до позбавлення волі вищої освіти. Як уже зазначалося, згідно зі ст. 107 КВК України [12], а також п. 2 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Мін'юсту України від 28.08.2018 р. № 2823/5, засуджені мають право здобувати освіту відповідно до законодавства про освіту, проте в КВК України відсутня вказівка на порядок і способи отримання освіти за тими складниками системи освіти, які не підпадають під конституційні гарантії та не розглядаються як засіб виправлення та ресоціалізації засуджених. Зокрема, це стосується вищої освіти. Засуджені, які перебувають в УВП, не мають можливості здобувати вищу освіту через неможливість відвідувати ЗВО. Натомість дистанційне навчання дозволяє засудженим отримувати вищу освіту у будь-якому місці за межами ЗВО. Також зау-

важимо, що для окремих УВП та груп засуджених (наприклад, у разі довічного ув'язнення) така форма здобуття вищої освіти є єдиною можливою. Тому, на думку О. О. Прасова, за змістом закону єдиним способом отримання вищої освіти в УВП є дистанційна освіта [4, с. 226]. Проте це не виключає необхідності закріплення на рівні закону можливості здобуття засудженими вищої освіти дистанційно. Ми приєднуємося до пропозицій О. О. Прасова щодо внесення змін до ст. 125 КВК України в частині регулювання здобуття засудженими вищої освіти за дистанційною формою навчання [3, с. 32-33].

Висновки. Для забезпечення реальних можливостей для здобуття вищої освіти засудженими до позбавлення волі рекомендуємо: 1) ст. 125 КВК України доповнити ч. «1¹. Засудженим до позбавлення волі забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти як обов'язкової та професійної (професійно-технічної) освіти як необхідної для подальшої ресоціалізації» та ч. «1². Засуджені до позбавлення волі можуть здобувати фахову передвищу та вищу освіту у відповідних закладах освіти державної, комунальної та приватної форм власності на конкурсній основі за дистанційною формою здобуття освіти»; 2) ст. ст. 107, 110 КВК України доповнити нормами, спрямованими на розширення можливостей використання засудженими до позбавлення волі інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання з дотриманням встановлених режимних вимог щодо доступу до глобальної мережі Інтернет; 3) ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р. № 2713-IV доповнити «п. 16)¹ створювати умови для здобуття засудженими фахової передвищої та вищої освіти»; 4) МОН України та Мін'юсту України включити до програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Освіта» положення щодо здобуття засудженими до позбавлення волі вищої освіти у формі дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top>
2. Градецький А. В. Освіта як засіб виправлення засуджених. *Держава та регіони. Серія Право*. 2015. № 1 (47). С. 51-55.

3. Прасов О. О. Кримінально-виконавчі засади забезпечення немайнових прав засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 40 с.
4. Прасов О. О. Право на освіту осіб, засуджених до позбавлення волі: нормативно-правові засади та реалізація. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2018. № 3 (61). С. 222-227.
5. Сметаніна Н. В., Граб Т. В. До питання реалізації права засуджених на освіту в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 185-189.
6. Хомишин І. Правове регулювання освіти засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4 (28). С. 231-237.
7. Чечин М. Ю. Сучасний стан освіти засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: *Юриспруденція*. 2016. № 23. С. 173-176.
8. Рівень ув'язнення в ЄС та Україні продовжує знижуватись: оприлюднена щорічна кримінальна статистика Ради Європи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/europe-s-imprisonment-rate-continues-to-fall-council-of-europe-s-annual-penal-statistics-released>
9. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/>
10. Звіт про склад засуджених за 2020 рік (форма № 7) / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020
11. План діяльності Міністерства юстиції України на 2021-2023 роки. URL: https://minjust.gov.ua/objectives_of_public_policy
12. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
13. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#top>
14. Освіта засуджених – ключовий фактор на шляху до безпечного суспільства. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/4457/>
15. Перелік закладів освіти, які надають послуги з дистанційної освіти: довідк. вид. Київ, 2020. 16 с. URL: <https://kvs.gov.ua/>
16. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
17. Дистанційне навчання за ґратами: як на Сумщині розвивають освіту серед засуджених. *Трибуна*. URL: <https://tribuna.sumy.ua/news/dystantsijne-navchannya-za-gratamy-yak-na-sumshhyni-rozvyvayut-osvitu-sered-zasudzhenyh/>